

UDK: 94(497.58)''1814/1914''
34.08

Prethodno priopćenje

Primljeno: 3. 9. 2021.

Prihvaćeno: 28. 12. 2021.

DOI: <https://doi.org/10.22586/csp.v54i1.18874>

Službenici druge austrijske uprave u Dalmaciji (1814. – 1914.)

TOMASZ JACEK LIS
Uniwersytet Jagielloński
Krakov, Poljska
tomlis88@gmail.com

Rad analizira razvoj činovništva u Dalmaciji u periodu druge austrijske uprave od 1814. do 1914., kada je počeo Prvi svjetski rat. Želimo pokazati kako se promijenila civilna administracija iz perspektive službenika koji su odgovarali za realizaciju politike uprave. Činovništvo je imalo veliki utjecaj, zato u historiografiji treba više govoriti o njemu.

Ključne riječi: Dalmacija; službenici; komparativna metoda; XIX. stoljeće; civilna administracija

Povjesničari često općenito pišu da država ili vlast „provodi” ili „uvodi” reforme. Naravno, vlast donosi određene odluke, no ipak su u modernim vremenima cijele skupine službenika odgovarale za realizaciju pred njih stavljenih zadataka. Tome je služio službenički aparat. Uspjeh neke reforme ovisio je ne samo o teoriji pripremljenoj u tišini kabineta nego i o praksi. Zbog toga je važno razumjeti kakav je bio položaj službenika te tko su bili službenici u zemljama Habsburške Monarhije, u kojoj je od vremena Marije Terezije i Josipa II.¹ administracija bila jedan od najvažnijih stupova funkcioniranja države.² Drugačije nije bilo ni u Dalmaciji, gdje se, kako ćemo kasnije vidjeti, sa svakom reformom centralnih vlasti povećavao broj odjela i, što ide za tim, broj službeničkih položaja. Bez obzira na to, tema službenika koji su radili u Dalmaciji u razdoblju druge austrijske uprave do sada nije pobudila odgovarajuću pozornost nekadašnjih jugoslavenskih i hrvatskih povjesničara.

U ovom članku cilj je skrenuti pozornost na civilnu administraciju u Dalmaciji od 1814. do izbijanja Prvoga svjetskog rata. Napraviti ćemo to ne iz perspektive pravnoga položaja, nego samih službenika. Za to ćemo iskori-

¹ INGRAO, *The Habsburg Monarchy 1618-1815*, 184-185; GODSEY, „Habsburg Government and Intermediary Authority under Joseph II (1780-90)”, 712-727.

² HEINDL, *Josephinische Mandarine*, 29-30.

stiti osobne dosjee službenika koji se čuvaju u Državnom arhivu u Zadru te studentske kataloge *Nationale* iz Sveučilišnoga arhiva u Beču, sveučilišta na kojem je do 1904. studirala većina mladeži iz Dalmacije. Nastojat ćemo odgovoriti na pitanja u vezi s podrijetlom službenika i njihovim obrazovanjem te upozoriti na nekoliko drugih pokazatelja koji će nam pomoći otkriti kako se u razdoblju austrijske vlasti promijenio službenički kadar koji je radio u civilnoj upravi u Dalmaciji.

U radu se koriste nazivi preuzeti iz izvora, zbog čega se pojavljuju izrazi „slavjenski”, „dalmatinsko-ilirijski”, „srpsko-hrvatski” jezik i tome slično. To se odnosi i na imena osoba spomenutih u tekstu. S obzirom na jezik kojim je pisan dio dokumenata korišten u radu, njihova imena često su zapisivana na njemačkom, zbog čega je npr. Franjo ili Francesco upisivan kao Franz, Josip kao Josef itd.

Iako se s vremena na vrijeme pisalo o službenicima na periferiji Habsburške Monarhije, nedostaju iscrpne studije o toj temi. Raspoložemo publikacijama koje ju obrađuju isključivo posredno ili fragmentarno.³ Bez obzira na to, možemo primijetiti da je, iako su pojedine zemlje funkcionirale u istom pravno-administrativnome modelu, svaka od njih imala svoja individualna obilježja koja nećemo susresti negdje drugdje. Svaka zemlja koja je ulazila u sastav Austro-Ugarske na određeni se način razlikovala od druge: tradicijom, jezikom, kulturom, religijom i tome slično. Razlike možemo uočiti u administrativnom sistemu i zakonodavstvu. Primjerice, premda je u cijeloj Monarhiji bio na snazi Jozefinski zakonik, u Bosni i Hercegovini, gdje je živjelo 30% muslimana, postojali su propisi koje ne možemo naći nigdje drugdje.⁴ Zbog toga bi se, pišući o administraciji u Dalmaciji u vrijeme druge austrijske uprave, trebalo usredotočiti na to što je bilo karakteristično za grupu službenika koji su tamo radili te ih promotriti iz šire perspektive, uspoređujući situaciju s onom u drugim dijelovima Monarhije.

Poredbena metoda ima uporište kad uspoređujemo institucije koje imaju međusobne sličnosti (povijesne, političke ili gospodarske), zbog čega nije ispravno uspoređivati administrativni sistem u Dalmaciji s, primjerice, sistemom u Češkoj, jer je potonja bila znatno duže pod austrijskom vlašću, zahvaljujući čemu su habsburške tradicije tamo bile potpuno drugačije. Osim toga, životni standard bio je nerazmjernan, kao i stupanj industrijalizacije i znanstvena dostignuća.⁵ Slično je bilo u slučaju Banovine, čiji je pravni su-

³ RÖSKAU-RYDEL, *Niemiecko-austriackie rodziny urzędnicze w Galicji 1772-1918*; LIS, „Službenici u Bosni i Hercegovini 1878. – 1918.”, 629-655; RUMENJAK, *Politička i društvena elita Srba u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća*; POKLUDOVÁ, „The Legally Trained Civil Servants in Moravia and Silesia 1848-1918”, 97-108.

⁴ Samo je u Bosni i Hercegovini postojala odredba koja je potvrđivala mogućnost da nekoliko žena naslijedi pravo na mirovinu umrloga službenika. To oslikava specifičnost te zemlje, gdje su muslimani činili znatan dio stanovništva (*Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu* /Sarajevo/, 1885., § 19., 540).

⁵ Češka je već u XVIII. stoljeću postala predvodnicom kad je riječ o tehnološkom razvoju u Habsburškoj Monarhiji, što je okrunjeno osnivanjem Politehnike u Pragu 1806.

stav također izrastao iz potpuno drugačijih tradicija nego što je to bio slučaj u Dalmaciji. Zbog toga je, kada je to potrebno, vjerodostojnije uspoređivati neke elemente koji se pojavljuju u Dalmaciji s elementima u Galiciji i Bosni i Hercegovini, gdje administracija nije uvedena evolucijom pravnoga sustava, nego je nametnuta s vrha zbog ulaska u novu političku zonu utjecaja. Slično kao Dalmacija, obje su se zemlje godinama razvijale u potpuno drugačijoj pravno-administrativnoj kulturi od austrijske. Galicija je nastala iz Prve Republike⁶, podijeljene krajem XVIII. stoljeća,⁷ a Bosna i Hercegovina sve do Berlinskoga kongresa bila je podčinjena Osmanskom Carstvu. Slična je situacija s Dalmacijom, koja je niz stoljeća bila pod vlašću Venecije (osim Dubrovnika, koji je bio samostalna država, i Zagore, koja je do 1699. bila pod Turcima, kad je došla pod mletačku vlast), s potpuno drugačijim pravnim sustavom nego što ga je imala apsolutistička Austrija. Osim toga, Kraljevina Galicija i Lodomerija i Bosna i Hercegovina nalazile su se, slično kao Kraljevina Dalmacija, na rubovima Habsburškoga Carstva, čineći njegovu periferiju. Odnosi se to i na geografiju i na razinu civilizacijskoga razvoja. Tamo je vladalo opće siromaštvo, nepismenost (posebice u seoskim općinama), bile su gospodarski slabo razvijene, a nedostajalo je čak i cestovne infrastrukture.⁸

Problem koji bismo željeli razriješiti u ovom radu odnosi se prije svega na to tko su bili službenici u Dalmaciji. Taj problem obuhvaća pitanje njihova podrijetla, obrazovanja, napredovanja u poslu, načina na koji se mijenjao njihov mentalitet te, što je važno u slučaju istraživanja društvenih skupina u XIX. stoljeću, njihova nacionalnoga određenja. Prije nego što prijedemo na raspravu o tim pitanjima, valja ukratko prikazati civilnu upravu Kraljevine Dalmacije od 1814. do 1914. godine.

Kratki pregled pravno-administrativnoga uređenja Dalmacije u XIX. stoljeću

Odluke Bečkoga kongresa za Ilirske pokrajine značile su povratak pod vlast habsburške Austrije. To je imalo svoje pravno-administrativne posljedice. Naime, dvije godine kasnije (1816.) patentom Franje I. Pokrajine su ukinute, a njihov je teritorij podijeljen na Kraljevinu Iliriju (koja je postojala do 1849.)⁹ i Kraljevinu Dalmaciju s Dubrovnikom i Bokom kotorskom.¹⁰ Preuzimanje vlasti nad tim područjima za Beč nije bilo ništa novo. Prvi put

godine. KRUEGER, *Czech status and German national identity & noble in Habsburg Bohemia*, 114-115.

⁶ Prva Republika je poljski naziv za Poljsko-Litvansku Uniju, koja je nestala s karte Europe 1795. godine (op. prev.).

⁷ AGIČIĆ, *Podijeljena Poljska*, 27.

⁸ PERIČIĆ, *Povijest Dalmacije od 1797. do 1860.*, 203-358.

⁹ CETNAROWICZ, *Odrodzenie narodowe w Istrii*, 25-27.

¹⁰ ČOSIĆ, „Obilježja i ustroj austrijske vlasti u Dalmaciji u doba apsolutizma”, 349-350.

austrijska uprava vladala je njima od 1797. do 1805., nakon čega su ona, kao posljedica Požunskog mira, prešla u ruke Francuza.¹¹

Promjene trgovačkih putova od XVII. stoljeća, zatim rat i nestabilna politička situacija uzrokovana stalnim promjenama vlada potaknuli su golemo siromaštvo i gospodarsko zaostajanje Dalmacije u usporedbi s drugim područjima Habsburške Monarhije. Jadranski su gradovi, primjerice Split, Zadar i prije svega Dubrovnik, podsjećali na svoj nekadašnji sjaj samo zahvaljujući spomenicima, koji su često bili u gotovo ruševnom stanju.¹² Pred austrijskim vlastima bio je vrlo težak zadatak podizanja životnoga standarda stanovnika toga područja. To se nije moglo izvesti bez sposobne i djelotvorne administracije.

Njezina organizacija povjerena je barunu Franji Ksaveru Tomašiću (1761. – 1831.), koji je u svojim rukama držao civilnu i vojnu upravu (*Zivil- und Militärgouverneur*). Slične prerogative kasnije su imali njegovi nasljednici, što nisu promijenili ni Veljački patent ni Prosinački ustav. Tek su početkom XX. stoljeća, točnije 1902., ta dva položaja odvojena.¹³ Guvernera je imenovao car na prijedlog visokoga kancelara. Godine 1819. definitivno je potvrđeno uređenje uprave sa spomenutim guvernerom na čelu i njemu podčinjenom vladom (*Landesgubernium*). Zemaljska vlada sastojala se od četiri odjela (departmana), pri čemu je prvi, među ostalim, odgovarao za sudstvo, drugi za poljoprivredu, treći za predmete u vezi s Crkvom i prosvjetom, a kompetencije četvrtoga bile su vezane za provinciju.¹⁴ U početku je Dalmacija bila podijeljena na pet okruga, koji su se dalje dijelili na kotareve, a ovi na općine. Tridesetih godina njihov je broj smanjen na četiri (sa sjedištima u Zadru, Splitu, Dubrovniku i Kotoru).¹⁵

„Proljeće naroda” 1848./1849. donijelo je ne samo društvene nego i upravne promjene u cijeloj Monarhiji, pa tako i u Dalmaciji. Rezultiralo je to administrativno-političkim reformama. Vlasti u Beču odlučile su zadržati položaj guvernera u nepromijenjenom obliku, a naziv vlade promijenjen je 1850. u Namjesništvo (*Statthaltere*),¹⁶ kojem je broj odjela povećan na sedam. Godine 1902. provedena je posljednja reforma zemaljske vlade, čiji je broj ministarstava povećan na deset. Kao posljedica nove političke situacije u kojoj se našla Monarhija 1868. ukinuti su dotadašnji okruzi, umjesto kojih je uvedeno dvanaest kotareva, čiji je broj do 1903. povećan na četrnaest.¹⁷

Da bi mogao realizirati svoje ciljeve u Dalmaciji, Beč je reformirao ne samo civilnu upravu nego i sudstvo, koje je do 1868., kao i u drugim pokrajinama, bilo neposredno povezano s općinskim vlastima. Zbog toga su promje-

¹¹ SENKOWSKA-GLUCK, *Rządy napoleońskie w Ilirii 1809-1813*, 16.

¹² ČOSIĆ, *Dubrovnik nakon pada Republike*, 200-215.

¹³ KOLIĆ, *Carsko-kraljevsko Namjesništvo u Zadru*, 58.

¹⁴ *Isto*, 39-40.

¹⁵ Više o administraciji Dalmacije za austrougarske uprave u: BRALIĆ, „Zadarski fin-de siècle”, 731-734.

¹⁶ CETNAROWICZ, *Odrodzenie narodowe w Dalmaciji*, 14.

¹⁷ IVKOVIĆ, „Organizacija uprave u Dalmaciji”, 39-40.

ne na sudovima bile povezane s promjenama u upravi. Sudstvo u Dalmaciji imalo je tri instance: kotarske sudove, Zemaljski sud te Vrhovni sud, koji se nalazio u Beču.¹⁸

Pravno-političko uređenje Dalmacije u XIX. stoljeću koristilo je ne samo austrijska iskustva nego i tradiciju napoleonskoga prava,¹⁹ pa čak i organizacijsku ostavštinu razdoblja Mletačke Republike, što potvrđuje postojanje institucije oružnika.²⁰ Nije to bilo ništa neobično jer se Austrija na sličan način odnosila i prema drugim pokrajinama koje je preuzimala. Ne bi li smanjila troškove uključivanja novih područja u strukturu Monarhije, nigdje nije provela organizacijsku revoluciju, nego se, ako je to bilo moguće, nastojala oslanjati na postojeće institucije i pravna rješenja. Slično djelovanje može se uočiti na primjeru Galicije, čije je reformiranje trajalo dugi niz godina,²¹ te Bosne i Hercegovine, čija je administrativna podjela bila oslonjena na osmanski obrazac iz 1860-ih.²²

Od autonomaša do Južnih Slavena

Najvažnija ostavština koju je Franjo I. naslijedio od Mletačke Republike i Francuza u Dalmaciji ipak nisu bile institucije, koje su se u manjoj ili većoj mjeri mogle preoblikovati, nego službenici. Naravno, najvažniji službenici koji su trebali zauzeti vodeće uloge u zemlji, poput spomenutoga guvernera ili dvorskoga tajnika, dovedeni su izvana. Bila je to česta praksa Habsburgovaca na područjima koja su u XVIII. i XIX. stoljeću uključili u carstvo. Za usporedbu, u Galiciji je tek 1848., dakle više od pola stoljeća nakon priključenja Austriji, prvi put na položaj general-guvernera imenovan Poljak (Wacław Zaleski),²³ a prije toga su najviši položaj u zemlji držali isključivo Nijemci. U Bosni i Hercegovini sve do kraja austrijske vladavine na najvažnije položaje postavljane su osobe koje su došle izvan zemlje.²⁴ Ipak, ako se izuzmu najvažniji položaji (iako je i tu bilo iznimaka poput Nike Nardellija), administraciju u Dalmaciji činili su službenici koji su potjecali iz tamošnjih, uglavnom gradskih, elita. Do takva zaključka dolazimo na temelju analize 231 osobnog dosjea iz Državnoga arhiva u Zadru.²⁵ Naime, kako pokazuje grafikon 3, od

¹⁸ SIROTKOVIĆ, „Pravosudne strukture u hrvatskim zemljama od 1918. do 1945. godine”, 19.

¹⁹ BEUC, *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj*, 297.

²⁰ ČOSIĆ, „Obilježja i ustroj austrijske vlasti u Dalmaciji u doba apsolutizma”, 357.

²¹ Tek nakon Bečkoga kongresa (1815.) austrijske vlasti uspjele su napokon pronaći ideju kako nanovo osmisliti subjektivitet Galicije. WOLFF, *The Idea of Galicia*, 81-82.

²² IMAMOVIĆ, *Historija države i prava Bosne i Hercegovine*, 278.

²³ ŁAZUGA, *Kalkulować... Polacy na szczytach c. k. monarchii*, 214.

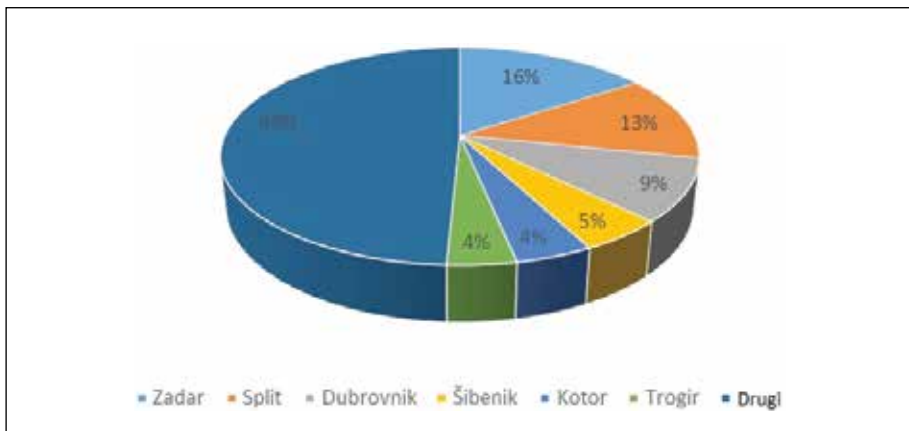
²⁴ To je bio razlog nezadovoljstva stanovnika Bosne i Hercegovine, što je vidljivo i u političkim raspravama vođenim u bosanskohercegovačkom saboru. „Zakon”, *Činovnički list* (Sarajevo), br. 19/20, 23. 11. 1912., 2-3.

²⁵ U Državnom arhivu u Zadru u fondu Namjesništvo za Dalmaciju (svež. 33) nalazi se zbirka osobnih dosjea službenika (*Dienst tabelle*), gdje se nalaze formulari koje su činovnici

1830. do 1870. čak 189 službenika (82%) čiji se dosje nalazi u ovoj zbirci rođeno je na području Dalmacije. To je jako zanimljiv podatak, tim više jer su u Galiciji, a da ne govorimo o Bosni i Hercegovini,²⁶ udjeli lokalnoga stanovništva koje je radilo u civilnoj upravi u odnosu na osobe koje su pristigle izvana bili potpuno drugačiji.

Zbog čega u Dalmaciji bilježimo takvu situaciju? Odgovor je vrlo jednostavan: zbog lokalnih elita koje su naseljavale jadranske gradove. Pregled osobnih dosjea pokazuje da su službenici u navedenim godinama najčešće potjecali iz gradova, najviše iz Zadra (29, tj. 16%), Splita (24, tj. 13%) i Dubrovnika (17, tj. 9%), nešto manje iz Šibenika (9, tj. 5%) te Trogira i Kotora (po 7, tj. 4%). Ukupno je iz dalmatinskih gradova potjecalo više od 50% službenika, odnosno njih 94 čije sam biografske podatke uspio odrediti. Ostatak čine službenici iz manjih sredina te osobe koje su stigle u Dalmaciju iz različitih područja Monarhije (46, tj. gotovo 20%). O njima će biti više riječi dalje u članku.

Grafikon 1. Gradovi iz kojih potječu dalmatinski službenici u razdoblju 1830. – 1870.²⁷

Nekoliko je čimbenika uzrokovalo interes gradskoga stanovništva za službeničke položaje. Propašću Mletačke Republike bogati građanski sloj u većini slučajeva izgubio je svoj osnovni izvor egzistencije, koji se temeljio na trгови-

morali ispuniti. Tamo su podaci o rođenju, obrazovanju, poznavanju jezika, karijeri itd. Međutim, u zbirci nisu podaci o svim službenicima koji su u tom razdoblju radili u Dalmaciji (osobe čiji su dosjei u zbirci uzete su za reprezentante cijele grupe). Zbog toga bi, s metodološkoga aspekta, bilo pogrešno u grafikonima navesti broj osoba, nego je bolje navesti samo postotke.

²⁶ Još 1914. više od polovice (58%) službenika u Bosni i Hercegovini potjecalo je izvan zemlje. HADŽIBEGOVIĆ, *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća*, 54.

²⁷ HR-DAZD-88-NZD, svež. 33.

ni.²⁸ Morao je tražiti druge mogućnosti ne samo za stjecanje prihoda nego i za isticanje svojega društvenog položaja jer je dotadašnja podjela koja je izdvajala gradski patricijat od ostatka stanovništva izgubila ekskluzivni značaj. Pogledamo li izvještaj o kandidatima za službeničke položaje iz 1816., u njemu možemo uočiti izraz „nobili”, koji treba svjedočiti o podrijetlu iz istaknutoga gradskog roda.²⁹ S druge strane, kada čitamo u članku citirane dokumente iz zadarskoga arhiva iz tridesetih godina XIX. stoljeća, taj se izraz više ne pojavljuje. To znači da je podjela kakva je postojala u vrijeme Mletačke Republike, na „plemenite” i „obične” stanovnike, podjela koja je uspjela preživjeti čak i razdoblje Ilirskih pokrajina, potpuno izgubila na značenju u novoj političkoj stvarnosti koju je oblikovao Beč. Trebalo je tražiti druge puteve za isticanje, a jedan od njih bio je upravo stupanje u službenički kadar. Možemo dakle pronaći predstavnike rodova kao što su Grisogono iz Splita³⁰ ili Zanchi iz Zadra.³¹ Austrijska vlast uviđala je te potrebe nasljednika dalmatinskoga patricijata, zbog čega se ubrzo nakon prvih koraka u izgradnji službeničkoga aparata odlučila na njegovu klasifikaciju na način koji je bez presedana u cijeloj Monarhiji. Naime, taj je sistem uveo nekoliko kategorija službenika (od A do F), pri čemu nije bio najvažniji položaj, kao što je to bilo u cijeloj Monarhiji, nego institucija.³² Zbog toga je bilo bolje biti na nižem položaju u Namjesništvu u Zadru nego na visokom položaju u provinciji. Kasnije reforme, posebno u razdoblju neoapsolutizma, kada je u cijeloj Monarhiji uveden isti sustav položaja/klasa (*Rangeklasse*),³³ ponešto su izmijenile takvu situaciju. Ipak, još je šezdesetih godina u zakonodavstvu potvrđena prevlast grada nad provincijom.³⁴ Takvo oblikovanje administrativnoga sistema u Dalmaciji bilo je kompromis zahvaljujući kojem je gradski patricijat zadržao privilegirani položaj, a austrijska je vlada imala spreman službenički kadar na koji je mogla osloniti svoju vlast.³⁵ Nepoznati autor pisao je 1894. u *Mladoj Hrvatskoj*: „U početku je čitava birokracija, koju je dakako Beč potpomagao, bila na raspoloženje autonomaškoj stranci.”³⁶ Situacija koja je odgovala potomcima gradskih elita počela se mijenjati tek pedesetih i šezdesetih godina, kada je većina autonomaša stala na stranu Italije tijekom borbi koje su Austrijanci vodili za Lombardiju i Veneciju.³⁷ Ipak, čak su i tada najvrednije osobe za civilnu upravu (dobro obrazovani pojedinci sa sveučilišnom diplomom) bile privilegirane. Bile su oslobođene vojne službe. Vrijedilo je to čak i za one koji su studij zavr-

²⁸ VIVANTE, *Jadranski tredentizam*, 30-35.

²⁹ HR-DAZD-97-PU, 1816., svež. 5.

³⁰ HR-DAZD-88-NZD, svež. 33, br. 51, Marco von Grisogono.

³¹ HR-DAZD-88-NZD, svež. 33, br. 85, Francesco de Zanchi.

³² KOLIĆ, „Institucije i gradivo za vrijeme druge austrijske uprave”, 53.

³³ TOMCZYK, *Urządnicy cywilni w Austrii (1740-1918)*, 120-122.

³⁴ *List zakonah i naredabah za Dalmaciju* (dalje: LZND) (Zadar), 1865., § 54., 17.

³⁵ JUDSON, *The Habsburg Empire*, 126.

³⁶ „Politički položaj u Dalmaciji”, *Mlada Hrvatska* (Zagreb), br. 3/1894., 98.

³⁷ NOVAK, „Maninova vlada”, 24-26; CETNAROWICZ, *Odrodzenie narodowe w Dalmacji*, 55.

šili na nekom od talijanskih učilišta.³⁸ Istraživačica austrijske administracije Waltraud Heindl upozorava na to da je Austriji, nakon što bi proširila svoju vlast, bilo stalo da uza se veže službenike i bez obzira na njihovo podrijetlo i tradiciju stvori od njih novi privilegirani sloj ovisan o položajima koje obnašaju.³⁹ Tako je bilo u Dalmaciji, gdje je civilna uprava izgrađivana na nekadašnjem patricijatu jadranskih gradova. Posao službenika u drugoj polovini XIX. stoljeća bio je za veoma malen broj ljudi. Godine 1869. samo 0,56%⁴⁰ svih zaposlenih u Dalmaciji bili su činovnici, a 10 godina kasnije, 1880. g., tek 1,1%.⁴¹

Naravno, administracija nije bila tako izgrađena u cijeloj Monarhiji. Nakon ovladavanja Kraljevinom Galicije i Lodomerije austrijske vlasti nisu samo naišle na nesuretljivost lokalnih, uglavnom plemićkih elita, koje su u austrijskim reformama vidjele opasnost za svoje dotadašnje privilegije,⁴² nego te lokalne elite nisu bile ni odgovarajuće obrazovane. Vidljivo je to, među ostalim, u nepoznavanju njemačkoga jezika. U Poljsko-Litvanskoj Uniji kao službeni jezik koristio se poljski ili latinski, zbog čega se Josip II. pri provođenju reformi morao oslanjati na skupine službenika iz Austrije ili Češke, što je stvaralo brojne probleme.⁴³ Slično je bilo u Bosni i Hercegovini, gdje je problem bio nedostatak odgovarajuće obrazovanog lokalnog stanovništva, zbog čega je trebalo dovoditi Čehe, Poljake i Austrijance koji bi obnašali administrativne položaje. Dugo ni u Dalmaciji elite nisu vladale njemačkim jezikom. Ipak, Beč je zaključio da je bolje odustati od toga problema, posebice na početku svoje vladavine Dalmacijom, i osloniti svoju upravu na talijanskojezičnu elitu. Za razliku od elita u Galiciji i Bosni i Hercegovini, dalmatinska elita imala je odgovarajuće kompetencije. Kao posljedica toga jedva se 52%, odnosno 120 službenika zaposlenih od tridesetih do sedamdesetih godina XIX. stoljeća izjašnjavalo da zna njemački jezik (grafikon 2), pri čemu je dio njih izjavio da tim jezikom vlada samo pasivno. Osim toga, uglavnom među najstarijim službenicima, mogu se pronaći osobe koje su se služile još i francuskim jezikom – ukupno ih je među istraženima bilo 16%. To je bilo nasljeđe napoleonskoga razdoblja.⁴⁴

Iz grafikona 2 proizlazi još jedna važna stvar. Naime, u historiografiji često spominjano pitanje nepoznavanja hrvatskoga jezika među činovnicima koji su radili u Dalmaciji u prvoj polovini XIX. stoljeća – koji se u izvori-

³⁸ *Naredbe pokrajinske vlasti za Dalmaciju (Zadar)*, 1862., 23.

³⁹ HEINDL, *Josephinische Mandarine*, 29-30.

⁴⁰ VRANJEŠ-ŠOLJAN, *Dalmacija*, 207.

⁴¹ *Isto*, 274.

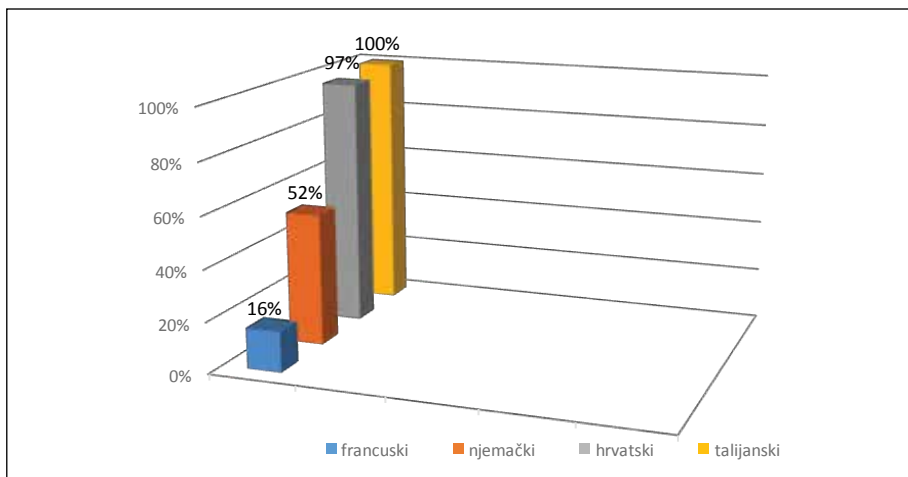
⁴² ŚLUSAREK, „Austria wobec polskiej szlachty z Galicji”, 194-196.

⁴³ FRAS, *Galicja*, 112.

⁴⁴ Gradske elite Splita i Dubrovnika surađivale su s Francuzima, koji su imali jako dobro mišljenje o njima. Zbog njihova obrazovanja na talijanskim sveučilištima Francuzi su se prema autonomašima odnosili kao prema pripadnicima zapadne kulture, a ne balkanskoga prostora. Zbog toga je kod autonomaša koji su radili kao činovnici u Napoleonovoj administraciji prihvaćanje francuske kulture (akulturacija) bilo iznimno veliko. SAJKOWSKI, „Elity Raguzy w perspektywie francuskich administratorów”, 90-93.

ma navodi kao „dalmatinsko-ilirski” (zvan i „ilirsko-slavenskim” ili samo „slavenskim” jezikom) – odnosi se na samo 3% (7) službenika od onih čije smo podatke uspjeli odrediti. Dakle, 97% (224) istraženih službenika znalo je i talijanski i „južnoslavenski” jezik.⁴⁵ Nepoznavanje jezika dalmatinskih stanovnika Slavena odnosi se prvenstveno na talijanskojezične doseljenike iz Lombardijsko-Venetškoga Kraljevstva. Primjer je zaposlenik policije Gaetano Crespi, koji se iz rodnoga Milana 1829. preselio u Zadar.⁴⁶ Takvi službenici nisu bili toliko brojni kako bi se moglo zaključiti iz tvrdnji nekih povjesničara.⁴⁷ Za ravnotežu treba istaknuti da su se krajem XIX. stoljeća pojavili službenici koji, poput Franza Kellera iz Praga, nisu znali talijanski⁴⁸ ili su ga znali jako slabo.⁴⁹ Naravno, vrijedi imati na umu da tvrdnje upisivane u dosjee nisu uvijek bile istinite i navođenje poznavanja nekog jezika nije značilo da osoba taj jezik doista dobro poznaje. Ipak, čini se da su dosadašnji zaključci, posebno jugoslavenskih povjesničara, o nepoznavanju jezika dalmatinskih Hrvata i Srba donekle pretjerani. Ove statističke podatke možemo usporediti s podacima o stanovništvu Dalmacije. Godine 1880. u većini gradova više od 90% ljudi govorilo je „srpsko-hrvatski” jezik. Samo u Hvaru bilo je to 70% i u Zadru 80%.⁵⁰

Grafikon 2. Jezici kojima su najčešće vladali službenici od 1830. do 1870.⁵¹

⁴⁵ Poznavanje jezika Južnih Slavena među talijanskojezičnom elitom dalmatinskih gradova nije ništa neobično. Kako pokazuju istraživanja američke povjesničarke Dominique Kirchner Reil, gradska talijanskojezična elita često ga je znala jer se njime, među ostalim, koristila u trgovačkim kontaktima: KIRCHNER REILL, *Nationalists who feared the nation*, 120-122.

⁴⁶ HR-DAZD-88-NZD, svež. 33, br. 113, Gaetano Crespi.

⁴⁷ GRUBIŠIĆ, *Šibenik kroz stoljeća*, 130.

⁴⁸ HR-DAZD-99-PFR, 1918., svež. 88, Franz Keller.

⁴⁹ HR-DAZD-99-PFR, 1918., svež. 88, Franz Simonelli.

⁵⁰ VRANJEŠ-ŠOLJAN, *Dalmacija*, 268.

⁵¹ HR-DAZD-88-NZD, svež. 33.

Zahvaljujući elitama koje su živjele u gradovima i popunjavale službenički aparat u Dalmaciji nije bio općeprisutan proces dovođenja službenika izvana u usporedbi s drugim zemljama Monarhije. U Dalmaciju su se najčešće doseljavali Talijani s druge strane Jadrana koji su dotad radili u Milanu ili Veneciji.⁵² Taj je proces nešto pojačan u vrijeme „Proljeća naroda”, kada su se zbog nemira u talijanskim pokrajinama neki službenici preselili u Dalmaciju i ondje, poput Franza Vergerija, radili do kraja života.⁵³ I kasnije, nakon gubitka tih područja u korist ujedinjene Italije, službenici kao Angelo Mazzuchelli iz Cavalle odlučili su ostati vjerni Austriji i u Dalmaciji nastaviti svoju službeničku karijeru.⁵⁴ Ti primjeri pokazuju da je povezanost dijela službenika s monarhijom Habsburgovaca bila jača nego nacionalni identitet jer su i spomenuti Vergerio i Mazzuchelli, iako rođeni i odgojeni u talijanskoj kulturi na području kasnije Italije, u talijansko-austrijskom sukobu ipak stali na stranu Beča. Položaje u Dalmaciji nisu popunjavali samo službenici iz Lombardije ili Venecije, nego među osobama čije smo osobne podatke uspjeli odrediti (grafikon 3) pronalazimo i Čehe (14, tj. 6%), Mađare i Nijemce (9, tj. 4%).

Situacija se promijenila na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće, kada je na položaje na Jadran počelo pristizati sve više službenika iz krunskih zemalja, u prvom redu Nijemaca i germaniziranih Čeha. Treba napomenuti da se Talijani nakon odvajanja Venecije i Lombardije od Austrije nisu više mogli zapošljavati kao činovnici u Dalmaciji. Ipak, dolazak Nijemaca i Čeha nije nikada dosegao takav opseg kao što je u to vrijeme bio slučaj u susjednoj Bosni i Hercegovini. Cilj toga procesa nije bila germanizacija pokrajine, nego je on proizašao iz administrativnih potreba. Premještaj službenika, posebice viših, bio je jedan od elemenata kadrovske politike Monarhije. Monarhija je službeničkoj eliti omogućavala stjecanje iskustva na različitim položajima u različitim mjestima, kao što je to danas slučaj u velikim korporacijama, koje od svojih zaposlenika traže međunarodno iskustvo.⁵⁵ Osim toga, pokazuje se da su tvrdnje zastupnika Dalmatinskoga sabora o povećanju broja njemačkih službenika u civilnoj upravi, kao glavni dokaz germanizacije dalmatinske uprave, obična manipulacija kojom se kasnije rado koristilo. Procesi usporene modernizacije Dalmacije utjecali su na rast uprave, što je za posljedicu imalo potrebu zapošljavanja većega broja službenika. Kako među lokalnim stanovništvom nije bilo dovoljno za to odgovarajuće pripremljenih osoba, dalmatinske su vlasti posezale za službenicima iz drugih krunskih zemalja.⁵⁶ Slično je bilo u Bosni i Hercegovini, gdje također službenički kadar nije bio dovoljno brojan, zbog čega je vlast odlučila posegnuti za Poljacima, Česima i

⁵² HR-DAZD-88-NZD, svež. 33, br. 115, Nicolo Piselli.

⁵³ HR-DAZD-88-NZD, svež. 33, br. 84, Franz Vergerio.

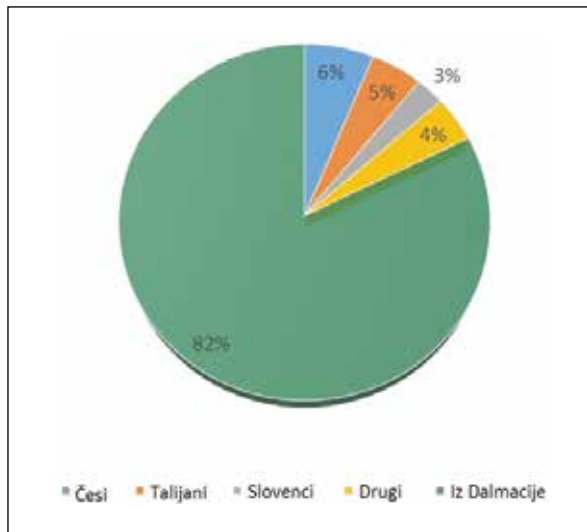
⁵⁴ HR-DAZD-88-NZD, svež. 33, Angelo Mazzuchelli.

⁵⁵ KALWODA, „Franz von Thun-Hohensteins (1868-1934) Beurlaubung als österreichischer Statthaltereivizepräsident von Dalmatien”, 115.

⁵⁶ KALWODA, „Aspekte der österreichischen staatlichen Verwaltung in Dalmatien am Beginn des 20. Jh.”, 228-229.

dr.⁵⁷ Dakle, dovođenje službenika iz drugih krunskih zemalja ni u Dalmaciji ni u Bosni i Hercegovini nije bilo uzrokovano željom za germanizacijom, nego potrebom koja je proizlazila iz kadrovskih nedostataka. Pritom vrijedi dodati da su se za posao u dalmatinskoj upravi u vrijeme austrijske vlasti prijavljivali ne samo službenici iz talijanskih dijelova Monarhije (do pedesetih godina), ili kao što je to bilo kasnije Nijemci ili Česi, nego i Hrvati, kao primjerice Lukas Pečarić⁵⁸ ili Josef Osvadić⁵⁹. Oni su najprije radili u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, odakle su se nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe preselili u Dalmaciju.

Grafikon 3. Podrijetlo službenika u Dalmaciji u razdoblju 1830. – 1870.⁶⁰

Dva stupa na kojima se temeljila Austrija – vojska i administracija – često su se isprepletala. Posljedica toga bio je prelazak vojnih osoba u civilnu administraciju. Taj proces zabilježen je i u drugim austrijskim pokrajinama, posebice u Bosni i Hercegovini u prvih deset do petnaest godina austrougarske vlasti, kada je nedostajalo civila prvenstveno za obnašanje dužnosti načelnika kotara.⁶¹ I u Dalmaciji imamo primjere osoba kao što su Giovanni Klumann⁶² i Daniel Cviković, koji su odustali od vojnih epoleta u korist službeničke uniforme.

Austrijski službenici na periferiji, primjerice u Galiciji i Bosni i Hercegovini,⁶³ često su mijenjali mjesto stanovanja. Kako je to potvrđeno na primjeru

⁵⁷ LIS, „Službenici u Bosni i Hercegovini 1878. – 1918.,” 631-633.

⁵⁸ HR-DAZD-88-NZD, svež. 33, br. 89, Lukas Pečarić.

⁵⁹ HR-DAZD-88-NZD, svež. 33, br. 90, Josef Osvadić.

⁶⁰ HR-DAZD-88-NZD, svež. 33.

⁶¹ LIS, *Polscy urzędnicy wyższego szczebla w Bośni i Hercegowinie*, 106.

⁶² HR-DAZD-88-NZD, svež. 33, Giovanni Klumann.

⁶³ LIS, „Službenici u Bosni i Hercegovini 1878. – 1918.,” 642-644.

potonje zemlje, mobilnost je bila povezana s položajem koji se obnašao: što je pozicija bila niža, to su češće bile promjene mjesta stanovanja.⁶⁴ U Dalmaciji primjećujemo drugačiji proces. Naime, s obzirom na podrijetlo službenika, njihova je mobilnost bila manja i najčešće se temeljila na migraciji između najvećih gradova – Zadra, Splita i Dubrovnika. Ipak, do kraja neoapsolutizma uočavamo nešto veću mobilnost službenika (2,5 puta veću) nego što je to bio slučaj na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće, kada su tijekom prvih deset godina od početka karijere službenici u prosjeku jedanput mijenjali mjesto rada.⁶⁵ Na to je utjecalo nekoliko čimbenika. Prije svega, razdoblje od početka XIX. stoljeća do šezdesetih godina bilo je za monarhiju Habsburgovaca mnogo nemirnije nego ostatak toga stoljeća. Kao posljedica „Proljeća naroda” i ratova vođenih prvenstveno protiv Kraljevstva Sardinije, dio službenika iz Lombardije i Venecije migrirao je u Dalmaciju, što je prirodno uzrokovalo premještanje. Usto su česte reforme uprave rezultirale nastankom novih položaja, što je imalo za posljedicu da su kandidati zainteresirani za preuzimanje novih položaja mijenjali mjesto stanovanja. Nakon sklapanja Austro-ugarske nagodbe unutarnja situacija u zemlji definitivno se stabilizirala, pa su službenici iz Dalmacije, tražeći posao, češće odlazili izvan njezinih granica nego što su osobe izvana dolazile na Jadran. Službenici iz Dalmacije, posebice na prijelazu iz sedamdesetih u osamdesete godine, ponajviše su odlazili u Bosnu i Hercegovinu,⁶⁶ odakle se dio njih nakon određenoga vremena vratio u rodni kraj, poput Monassa Ivenića.⁶⁷ Drugi su odlučili ostati, što je utjecalo na tješnje veze s Dalmacijom, što posebno vrijedi za Hercegovinu.⁶⁸ Ipak, nerijetko je službenik u Dalmaciji započinjao i završavao karijeru u istom uredu. Primjer Giuseppea Palisce⁶⁹ pokazuje da službenici koji su bili najniže u hijerarhiji nisu pokazivali želju za promjenom mjesta rada jer nisu mogli računati na napredovanje u drugome mjestu. Ipak, nije uvijek želja za napredovanjem bila uzrok promjene mjesta rada. Vincenzo Vulio preselio se s otoka Brača u Split 1816. ne zbog posla, nego zbog supruge.⁷⁰ U grafikonu 4 vidimo da se od tridesetih do sedamdesetih godina XIX. stoljeća službenik koji je radio u Dalmaciji tijekom prvih deset godina zaposlenja selio u druga mjesta u prosjeku više od dva puta. I idućih deset godina njegova je mobilnost bila na sličnoj razini, a u trećem desetljeću je padala. To je prije svega povezano s činjenicom da je mladi službenik bio češće premještan iz mjesta u mjesto i njegova bi se pozicija stabilizirala tek nakon što bi stekao odgovarajući položaj.

⁶⁴ *Isto.*

⁶⁵ Do takvih zaključaka došao je autor nakon analize dosjea službenika zaposlenih na prijelazu XIX. i XX. stoljeća. HR-DAZD-99-PFR, 1918., svež. 88.

⁶⁶ KASUMOVIĆ, „Dobro došli u koloniju Eldorado ili nešto treće!”, 31-34.

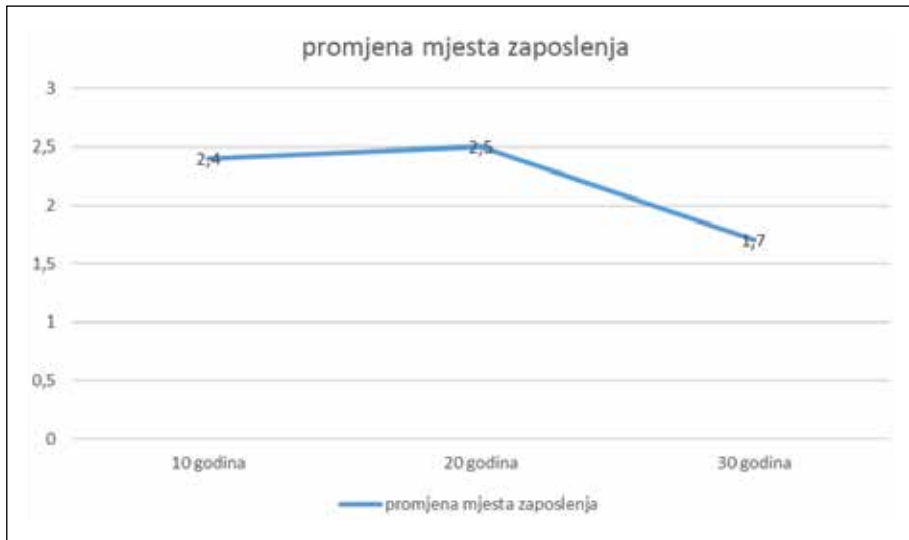
⁶⁷ HR-DAZD-99-PFR, 1918., svež. 88, Monass Iveniće.

⁶⁸ ZOVKO, „Proces hrvatske nacionalne integracije u Mostaru”, 153-165.

⁶⁹ HR-DAZD-88-NZD, svež. 33, br. 95, Giuseppe Palisca.

⁷⁰ HR-DAZD-97-PU, 1816., svež. 5.

Grafikon 4. Dinamika promjene mjesta rada službenika u Dalmaciji prema godinama njihova staža u razdoblju 1830. – 1870.⁷¹

Stjecanje odgovarajućega položaja nije bilo lagano. Pozicija u službeničkoj hijerarhiji ovisila je o brojnim čimbenicima. U klasnom društvu kakvo je postojalo u Austro-Ugarskoj pitanje podrijetla bilo je neizmjerljivo važno, što je vrijedilo i za Dalmaciju.⁷² Situacija se tijekom XIX. stoljeća ipak počela mijenjati. Kao što je spomenuto, iako je i dalje igrala važnu ulogu, pripadnost patricijatu prestala je biti ključ za dobivanje visokih položaja. Sve je više prostora počela dobivati inteligencija, koja je u početku uglavnom potjecala iz talijanske govoreće elite⁷³ dalmatinskih gradova. Ubrzo se situacija počela mijenjati. Naime, sve su češće slavenski stanovnici Dalmacije počeli zahtijevati visoke položaje u upravi. Pod utjecajem talijanskoga *risorgimenta* i strujanja iz Banovine počeo se rađati hrvatski i srpski nacionalni pokret,⁷⁴ čiji razvoj, među ostalim, možemo uočiti istražujući upravni aparat.

Promjene kod Hrvata i Srba možemo uočiti analizirajući dvije vrste izvora – osobne dosjee, koji čine temelj naših razmatranja, te sveučilišne studentske kataloge, tzv. *Nationale*. Na početku XIX. stoljeća među službenicima u Dalmaciji koji su završili studij dominirali su oni s talijanskih sveučilišta u Padovi i Paviji. Ipak, s vremenom se sve više mladih odlučivalo za studiranje na austrijskim sveučilištima u Grazu i Beču. Do šezdesetih godina može se

⁷¹ HR-DAZD-88-NZD, svež. 33.

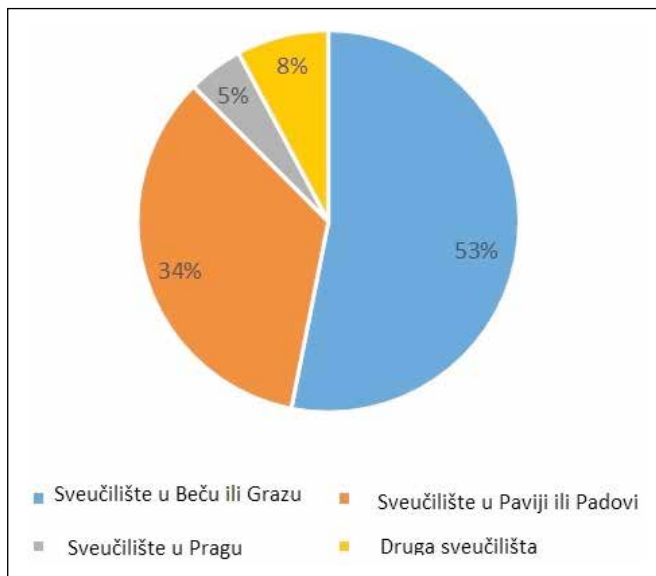
⁷² Godine 1816. informacija o podrijetlu službenika nalazila se u službenim dokumentima koje su sastavile vlasti.

⁷³ Ljudi kojima je talijanski bio materinji jezik.

⁷⁴ Vidi: STANČIĆ, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji*; TROGRLIĆ, ŠETIĆ, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, 48.

uočiti ravnoteža između izbora učilišta u Italiji i Austriji. Među službenicima čije smo karijerne puteve uspjeli utvrditi njih 122 (53%) završilo je studij u Austriji, a 78 (34%) u Italiji (vidi grafikon 5). Ipak, popularnost talijanskih učilišta je padala. Među službenicima koji su u Dalmaciji radili na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće nismo uspjeli pronaći nijednu osobu koja je završila studij u Italiji, a 90% onih za koje znamo da su studirali završilo je više škole i sveučilišta u Austriji. Taj trend možemo objasniti i time da je Beč bio prijestolnica Monarhije i da su se ondje do određenoga trenutka rješavale najvažnije stvari, poput polaganja ispita za zaposlenje u administraciji.⁷⁵ No to upućuje na još jedan zanimljiv problem. Naime, smanjivanje broja službenika obrazovanih u Italiji svjedoči o promjenama koje su nastupile unutar dalmatinske inteligencije iz koje je potjecao dio službeničkoga aparata. Dominacija autonomaša, koju uočavamo među kvalificiranim službenicima na početku XIX. stoljeća, s vremenom je počela slabjeti, a krajem stoljeća autonomaši/Talijani konačno su se našli u potpunoj defenzivi u odnosu na Hrvate i Srbe. Vrijedi dodati da je 10% službenika rođenih u drugoj polovini XIX. stoljeća čije smo podatke otkrili završilo studij u Pragu. To odgovara istraživanjima Damira Agičića, koji je utvrdio da su u razdoblju 1882. – 1918. studij na Sveučilištu u Pragu završila 203 studenta iz Dalmacije.⁷⁶

Grafikon 5. Učilišta koja su završili dalmatinski službenici u razdoblju 1830. – 1870.⁷⁷

⁷⁵ *Naredbe pokrajinske vlasti za Dalmaciju, 1860., 2.*

⁷⁶ AGIČIĆ, „Hrvatski studenti na češkom sveučilištu u Pragu”, 292.

⁷⁷ HR-DAZD-88-NZD, svež. 33.

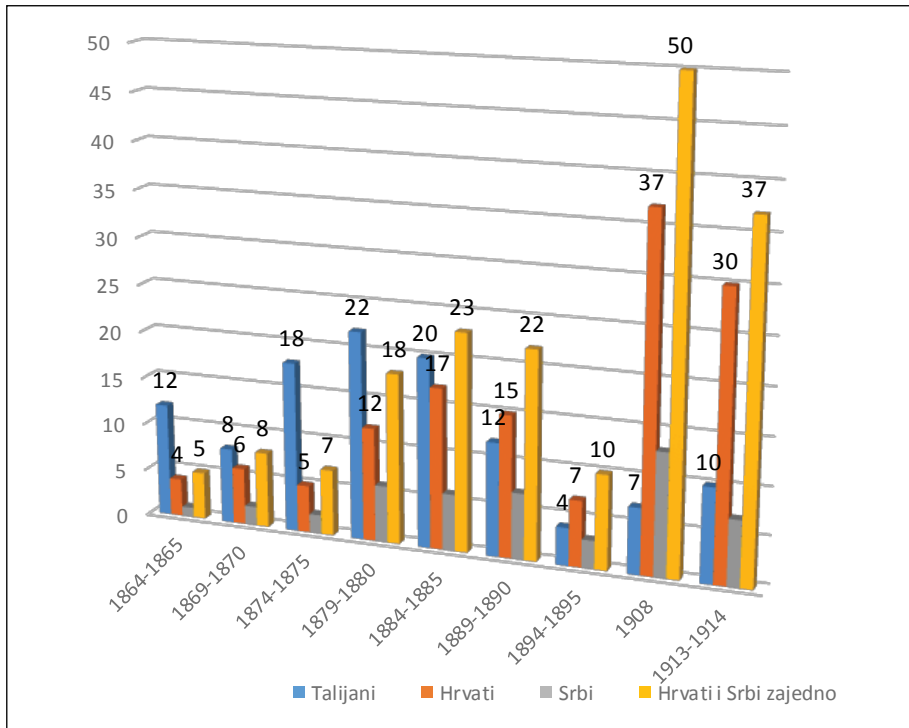
Da bi se detaljno istražio razvoj dalmatinske inteligencije iz koje su potjecali službenici, odlučili smo podrobnoj analizi podvrgnuti kataloge Sveučilišta u Beču, najvećega i najboljega sveučilišta na području Carstva. U obzir smo uzeli razdoblje od 1865. do 1914., iz kojega smo svakih pet godina detaljno istražili cijelo godište. Izbor bečkoga sveučilišta bio je povezan s tim da je ono bilo mnogo „neutralnije” nego Sveučilište u Zagrebu,⁷⁸ gdje su studirali uglavnom Hrvati.⁷⁹ U Beču su znanje stjecali svi, među ostalima i dalmatinski autonomaši. Osim toga, prema zakonu koji je bio na snazi do 1904., osobe koje su završile zagrebačko sveučilište nisu bile tretirane jednako kao osobe koje su završile austrijska sveučilišta, zbog čega su morale polagati dodatne ispite.⁸⁰ Zbog toga je većina mladeži iz Dalmacije izabirala austrijska učilišta, a ne zagrebačko. Zahvaljujući rubrici o jeziku koji se svakodnevno koristio kod kuće, koji je u većini slučajeva odgovarao osjećaju nacionalne pripadnosti, možemo promatrati kako se među osobama koje su potjecale iz Dalmacije i školovale se na Sveučilištu u Beču smanjivala prevaga osoba s talijanskim nacionalnim identitetom. U grafikonu 6 vidimo da do osamdesetih godina postoji prevaga osoba koje kod kuće svakodnevno govore talijanski, a u idućim godinama njihov postotak izrazito pada u korist osoba koje govore južnoslavenskim jezicima: hrvatskim, srpskim ili srpsko-hrvatskim. Ti su podaci neposredno u vezi s onim što se događalo u samoj Dalmaciji, u kojoj su autonomaši gubili utjecaj većinom u korist Hrvata i manjim dijelom Srba.⁸¹ Kad analiziramo sveučilišne kataloge, možemo uočiti da narodnost nije bila tako očita stvar kako bi nam se moglo činiti. Primjerice, Anton Talazić je u ljetnom semestru akademske godine 1869./1870. u svojem formularu kao jezik kojim govori kod kuće upisao „slavish-italienish”, a u rubriku religija: katolička. Zbog toga je teško jednoznačno ustvrditi je li se on osjećao više Talijanom ili Hrvatom. Ista je situacija u slučaju Georga Lavene, koji je svakodnevno koristio jezik „italienish-croatish”.

⁷⁸ U drugoj polovini XIX. stoljeća sveučilišta na nacionalnim jezicima u Austro-Ugarskoj postala su mjesta nacionalne agitacije. SURMAN, *Universities in Imperial Austria 1848-1918*, 192-197.

⁷⁹ LUETIĆ, „Konfesionalna, jezična i nacionalna struktura studenata”, 298-305.

⁸⁰ LUETIĆ, *Studenti Sveučilišta u Zagrebu*, 194. Luetić kaže da je tada došlo „do popuštanja”, dakle i dalje su polagali razliku. To se promijenilo tek nakon sloma Austro-Ugarske Monarhije. Posebno se od pravnikâ tražilo polaganje razlike jer je Dalmacija bila drugo pravno područje: JELASKA MARIJAN, „Članovi javnobilježničke komore Split”, 108-109.

⁸¹ PERIĆ, *Dalmatinski sabor 1861-1912*.

Grafikon 6. Studenti Sveučilišta u Beču rođeni u Dalmaciji⁸²

Želeći se suprotstaviti talijanskoj nacionalnoj agitaciji nakon Viške bitke, vlasti su se odlučile za novu politiku prema dalmatinskim Slavenima.⁸³ Jedna od mjera bilo je omogućavanje školovanja na materinjem jeziku katoličke i pravoslavne slavenske mladeži iz provincije,⁸⁴ što je uz utjecaj nacionalne agitacije koju su provodili narodnjaci⁸⁵ imalo veliki utjecaj na promjene nacionalnoga identiteta dalmatinskih elita. Proces slavenizacije uključivao je ne samo škole nego i administraciju, primjerice sudove.⁸⁶ Godine 1869. donesena je naredba da se dio dokumentacije na sudovima mora voditi na dva jezika: ne kao dotad samo na talijanskom nego i na „ilirsko-dalmatinskom”.⁸⁷ Borba za jezik bila je jedan od elemenata sukoba koji su vodili slavenski i talijanski službenici, o čemu je pisao povjesničar Vjekoslav Maštrović. Taj istraživač

⁸² Grafikon je rezultat analize *Nationale der Studierenden der Juridischen Fakultät* iz arhiva bečkoga sveučilišta od akademske godine 1864./1865. do 1913./1914. Prikazani su rezultati za svaku petu godinu. U grafikon nije uvršten broj Slovenaca iz Dalmacije jer je u Beču studiralo jako malo dalmatinskih Slovenaca. Ondje je studiralo mnogo više istarskih Slovenaca, ali to je tema za drugi članak.

⁸³ CETNAROWICZ, *Odrodzenie narodowe w Dalmaciji*, 91-92.

⁸⁴ PERIĆ, *Borba za ponarođenje dalmatinskog školstva*, 39-52.

⁸⁵ STANČIĆ, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji*, 154-157.

⁸⁶ GROSS, „Novim putovima u istraživanju Habsburške Monarhije”, 137-139.

⁸⁷ *Pokrajinski list zakona i naredaba za Dalmaciju* (Zadar), 1869., § 1., 52.

Dalmacije smatrao je da je antagonizam između slavenskih i talijanskih službenika bio uzrokovan isključivo nacionalnim pitanjem.⁸⁸ Ipak, vrijedi svratiti pozornost na činjenicu da je uz nacionalno pitanje važan element koji je bio uzrok prijepora između tih grupa bio i sukob generacija. Temeljio se na tome da su „mladi”, sve bolje obrazovani Hrvati i Srbi za sebe tražili odgovarajuće visoke položaje na kojima su bili autonomaši. Zbog toga im je bilo stalo do uklanjanja „starih” kako bi mogli zauzeti profitabilne položaje u civilnoj administraciji, koje su „stari” blokirali. Problem je rastao jer je bilo sve više hrvatske i srpske mladeži, što pokazuju statistike rođenih⁸⁹, zbog čega je bilo uobičajeno mišljenje da Slaveni kao mlada generacija naspram Talijana imaju budućnost u Dalmaciji.⁹⁰

Sličan proces možemo uočiti u Bosni i Hercegovini, gdje je iz godine u godinu rastao postotak mladoga, dobro obrazovanoga lokalnog stanovništva, koje ipak nije moglo doći na odgovarajuće visoke položaje. Za usporedbu, 1913. godine u sudstvu je bilo 288 diplomiranih pravnika, od kojih su većina bili lokalni stanovnici, ali su samo tri (dva Hrvata i jedan Slovenac) zauzimala položaje iznad VII. službeničkog stupnja, a na ostalim položajima bile su osobe podrijetlom izvan južnoslavenskih zemalja u Austro-Ugarskoj Monarhiji.⁹¹ Posljedica toga bila je rasprava u sarajevskom saboru 1912., kada su lokalni zastupnici kritizirali prevelik postotak stranaca u civilnoj upravi Bosne i Hercegovine.⁹² I zajednički ministar financija Leon Biliński u svojim je uspomenama pisao da se trudio utožiti „glad” za položajima koja je postojala među Južnim Slavenima.⁹³

Možemo zaključiti da se u Dalmaciji promijenilo ne samo upravno-administrativno uređenje nego i sami službenici. Sukob se vodio i na liniji narodnjaci – autonomaši i „mladi” protiv „starih”, koji su držali položaje koje su zahtijevali ovi prvi. U korist tome govori činjenica da je većina službenika u Dalmaciji do osamdesetih godina XIX. stoljeća potjecala iz kruga autonomaša, nakon čega, s obzirom na smjenu generacije, raste broj osoba koje izjavljuju slavenski identitet (hrvatski, srpski ili jugoslavenski). Među njima su osobe čiji su roditelji, poput Vicka Nicete iz Hvara, bili bliži autonomašima nego Slavenima.⁹⁴ Dakle, možemo uočiti slavenizaciju ne samo službenika koji su radili u Namjesništvu nego i lokalnih vlasti. Primjer za to je Split, koji će od 1882. na mjesto načelnika birati samo Hrvate.⁹⁵ Tu su promjenu u određenom

⁸⁸ MAŠTROVIĆ, „Odnos činovnika prema jezičnom pitanju u Dalmaciji”.

⁸⁹ VRANJEŠ-ŠOLJAN, *Dalmacija*, 431-432.

⁹⁰ HR-HDA-1004-OF Milostislav Bartulica, *Revolucionarna omladina u srednjoj i sjevernoj Dalmaciji*, 9-10; TARTAGLIA, *Veleizdajnik*, 17.

⁹¹ ABIH-ZVS, 1913., sign. 388/11.

⁹² „Zakon o mirovini b.-h. činovnika u saboru”, *Činovnički list*, br. 21, 6. 12. 1912., 1-8.

⁹³ BILIŃSKI, *Wspomnienia i dokumenty*, 238.

⁹⁴ Poput obitelji dr. Vicka Nisetea iz Hvara, koja je tek u drugoj polovini XIX. stoljeća odlučila prihvatiti hrvatski nacionalni identitet. DOMAZET, „Dr. Vicko Niseteo”, 267-274.

⁹⁵ Prvi je bio Dujam Rendić-Miočević, izabran za načelnika 1882. godine. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, „Dr. Duje Rendić-Miočević, prvi splitski narodnjački gradonačelnik”, 13-38.

stupnju uzrokovali postupci austrijskih vlasti, koje su, boreći se s talijanskim nacionalnim pokretom, odlučile poduprijeti nacionalni preporod Hrvata i Srba.⁹⁶ Ipak, dovelo je to do situacije u kojoj su službenike koji su potjecali iz konzervativnih krugova gradskih elita nakon njihova odlaska zamijenili radikalniji pristaše jugoslavenske suradnje, za koje će Austro-Ugarska biti tamnica naroda.⁹⁷ Tu situaciju savršeno nam dočaravaju primjeri dvojice službenika od kojih je jedan živio u vrijeme neoapsolutizma, a drugi četrdeset godina kasnije – krajem XIX. stoljeća. U cijeloj Monarhiji može se uočiti da su, za razliku od mladih činovnika, službenici pripadnici „stare” generacije bili povezani s Monarhijom i više se osjećali njezinim nego pripadnicima talijanske, ruske, poljske, hrvatske ili neke druge nacije. Suprotno tome, kada su došli mladi činovnici, oni su se više osjećali Hrvatima, Poljacima, Česima itd. nego pripadnicima Austro-Ugarske Monarhije.

Na uključivanje službenika u politiku gledalo se izrazito loše. Takva aktivnost mogla je čak prekinuti karijeru koja se dotad dobro razvijala. To je bio slučaj sa službenikom u Skradinu Simeoneom Krekicheom, koji je unatoč „izvrsnom intelektu i potpunoj predanosti svom poslu”⁹⁸ završio u provinciji, gdje je radio do kraja karijere. Kako se može zaključiti, to je bilo uzrokovano upravo političkom aktivnošću jer je, kako čitamo u njegovim dokumentima, Krekichev nadređeni izražavao sumnje u njegovu lojalnost zbog prevelikoga angažiranja u političkim stvarima.⁹⁹ Dakle, nije pomogla ni predanost poslu ni obrazovanje (studirao je u Padovi i Beču). Političke emocije službenika (autonomaša i narodnjaka) u vrijeme neoapsolutizma uspijevalo se držati pod kontrolom, no kasnije je to bilo sve teže. Od osamdesetih godina XIX. stoljeća Hrvati i Srbi sve su se češće borili za svoja prava, i to ne samo u Saboru nego i u institucijama, primjerice na sudovima. Jedan od njih bio je mladi sudac Juraj Ferri, koji je dobio opomenu zbog svojega djelovanja – želio se izboriti za pravo dalmatinskih Slavena na korištenje nacionalnoga jezika na sudovima. Međutim, opomena ga nije zaustavila. Upravno suprotno, uložio je žalbu Vrhovnom sudu u Beču, koji je prihvatio njegove argumente. Taj događaj naišao je na masovni odaziv dalmatinskih stanovnika, što je za posljedicu imalo širenje korištenja jezika Hrvata i Srba na dalmatinskim sudovima.¹⁰⁰ Stoga moramo imati na umu da su se službenici s početka, pa čak i sredine XIX. stoljeća izrazito razlikovali od službenika s prijelaza XIX. u XX. stoljeće. Tu je riječ ne samo o njihovu obrazovanju ili nacionalnom identitetu nego i o rastućoj podršci jugoslavenskoj ideji, koja se javljala i u krugu osoba zaposlenih u institucijama.

⁹⁶ NOVAK, „Političke prilike u Dalmaciji 1862-1865”, 37-39.

⁹⁷ Poput Ivana i Oskara Tartaglie. MACHIEDO MLADINIĆ, „Oskar Tartaglia”, 904-911.

⁹⁸ HR-DAZD-88-NZD, svež. 33, br. 13, Simeone Krekich.

⁹⁹ *Isto.*

¹⁰⁰ MAŠTROVIĆ, „Završna faza uvođenja narodnog jezika”, 75-76.

Službenička svakodnevnica

Galicijски povjesničar prava Oswald Balzer u radu o uređenju Austrije izrazio je negativno pisao o stanju u administraciji. Prije svega, kritizirao je birokrate zbog sluganstva i slijepoga držanja propisa bez obzira na okolnosti. Uzrok tome ipak nisu bili sami službenici nego austrijski administrativni sistem, koji je nagrađivao takvo ponašanje. Tu je riječ o službeničkoj hijerarhizaciji uvedenoj još u vrijeme Josipa II.,¹⁰¹ koja je bila karakteristična za austrijsku, a kasnije austrougarsku birokraciju. Sistem se temeljio na tome da je o nadređenoj osobi ovisilo hoće li službenik koji je niže u hijerarhiji moći računati na napredovanje ili će, upravo suprotno, biti uklonjen s položaja ili premješten u provinciju. Zbog toga se više pozornosti posvećivalo mišljenju nadređenoga nego kvalitetnom obavljanju posla. Nadređeni je ocjenu o podređenom često oblikovao na temelju simpatije ili antipatije, što možemo uočiti u službeničkim dokumentima.

Prve ocjene o tome tko je pogodan, a tko nije za posao u austrijskoj administraciji susrećemo već 1816., kada su vlasti odlučile verificirati dotadašnji službenički kadar koji je potjecao iz prethodnoga sistema. Pozornost je u prvom redu bila usmjerena na podrijetlo, obnašani položaj, karijerni put i moralnost. Dio službenika prethodnoga sistema verificiran je pozitivno, o čemu svjedoči bilješka na talijanskom jeziku „Per e Austria”. Bilo je i slučajeva kada se lojalnost osoba dovodila u pitanje, kao što je bilo s Mattijom Novacovichem iz Makarske, uz čije je ime dopisano „secondo le circostanze”.¹⁰² Osoba koju se odlučilo zaposliti trebala je dakle biti ne samo kompetentna i potjecati iz dobre obitelji nego i pokazivati odgovarajuću razinu lojalnosti vlastima. Osim toga, trebala je biti moralna. Međutim, u tom pogledu bilo je drugačije, za što nam dokaze pružaju ocjene nadređenih, kao i prijave.

U srpnju 1835. Namjesništvo u Zadru dobilo je prijavu protiv službenika Antonija Devidea, prema kojoj je on stupao u seksualne odnose sa ženama „lošijega položaja”, u konkretnom slučaju sluškinjama, što je rezultiralo trudnoćom jedne od njih. Štoviše, prema prijavi, u to je vrijeme Devide bio oženjen.¹⁰³ Srećom za njega, nadređeni su ustvrdili da nema razloga od toga raditi aferu jer, iako je prijava u sebi imala zrno istine (službenik se odlazeći u kavane i kartajući uistinu nije vladao najbolje), takvo je ponašanje među službenicima iz Splita i Zadra bilo često. Što se tiče zavođenja sluškinje, Devide se uistinu zaljubio u jednu, i to toliko snažno da joj je obećao vjenčanje. Međutim, kada je doznao za njezino nemoralno ponašanje u prošlosti, raskinuo je zaruke i izbacio ju iz svojega doma.¹⁰⁴ Dakle, sve govori da je Devide unatoč prijavi uspio zadržati svoje radno mjesto.

¹⁰¹ BALZER, *Historia ustroju Austrii*, 415-117.

¹⁰² HR-DAZD-97-PU, 1816., svež. 5.

¹⁰³ HR-DAZD-88-NZD, Predsjednički spisi Namjesništva, 1835., kut. 241, kat. II/III-3.

¹⁰⁴ *Isto*.

Ipak, nadređeni nisu bili tako milostivi prema svim službenicima upitna morala. Primjerice, iste godine Francisco Menini nije ostvario željeno napredovanje jer je nadređeni ustvrdio da ne samo da nema odgovarajuće intelektualne kvalitete, nego se ne ponaša kao dobar muž i otac jer se stalno zadužuje i ostaje bez sredstava za život.¹⁰⁵

Može se reći da je službenik samo čovjek. Bez obzira na to što službenički položaj zahtijeva određeni oblik ponašanja, službenici nisu uvijek uspijevali ispuniti očekivanja stavljana pred njih. Unatoč tome, službenički položaj nije uključivao samo težak rad zbog brojnih obveza nego i mnoge privilegije. Želeći potaknuti njihovu lojalnost, vlast im je osiguravala različite povlastice koje su proizlazile iz njihova rada u korist države. Poput vojnika, službenici su pripadali grupi osoba kojima se nije mogao naplatiti nikakav dodatni porez osim ako to nije bilo određeno zakonom.¹⁰⁶ Osim toga, bili su oslobođeni plaćanja dijela putnih troškova prilikom korištenja željeznice¹⁰⁷ i brodova¹⁰⁸.

Posao u upravi prije svega je davao osjećaj stabilnosti. Odnosi se to ne samo na stalnu plaću i, primjerice, zdravstvenu skrb u slučaju bolesti te mirovinu koju je službenik kasnije primao, nego u slučaju službenikove smrti i na brigu za udovicu i siročad. Nakon što je 1829. tijekom službenoga puta zaposlenik Namjesništva Longin di Saverno nesretno pao i slomio ruku, poslodavac mu je još dugo poslije plaćao rehabilitaciju. I šest godina kasnije di Saverno je pisao molbe za financiranje terapije u Badenu jer mu je ruka zbog posljedica komplikacija nakon nesreće ostala nefunkcionalna.¹⁰⁹ Iz njegova pisma proizlazi da je nesreća doista prouzročila trajno oštećenje zdravlja, ali da nije bio zaposlen kao službenik, di Saverno ne bi dobio nikakvu pomoć, a o sufinanciranju njegove rehabilitacije u Badenu da i ne govorimo.

Slično je bilo s mirovinom, željom svih austrijskih službenika. U Dalmaciji, kao i u drugim dijelovima Monarhije, na rentu od države mogle su računati osobe koje su bile zaposlene četrdeset godina ili im je bilo narušeno zdravlje, poput spomenutoga di Saverna.¹¹⁰ Novac za mirovine dolazio je od samih službenika, koji su bili obveznici osiguranja, te od općine ili Namjesništva. Mirovinski doprinosi za službenike u provinciji iznosili su 6% prvih deset godina rada, 7% sljedećih deset godina te 8% u preostalim dvadeset godina rada.¹¹¹ Usto su službenici u provinciji svake godine morali platiti porez u visini od 3% godišnjega dohotka i nagrada koje su u tom razdoblju primili. Službenici Namjesništva morali su platiti 10% od nagrada i unapređenja u viši platni razred te 2% od cjelogodišnje plaće.¹¹² Za usporedbu, službenici u

¹⁰⁵ *Isto.*

¹⁰⁶ *LZND*, 1865., § 84., 26.

¹⁰⁷ *LZND*, 1863., 5.

¹⁰⁸ *LZND*, 1867., 35.

¹⁰⁹ HR-DAZD-88-NZD, Predsjednički spisi Namjesništva, 1835., kut. 241, kat. II/VIII-2.

¹¹⁰ *Pokrajinski list zakona i naredaba za Dalmaciju*, 1895., § 1., 82.

¹¹¹ *Pokrajinski list zakona i naredaba za Dalmaciju*, 1899., § 2., 24.

¹¹² *Pokrajinski list zakona i naredaba za Dalmaciju*, 1895., § 21., 88.

Bosni i Hercegovini također su plaćali doprinose u korist budućih mirovina, a njihovi su pak novci bili uloženi u Zemaljsku banku u Sarajevu, koja je za to osnovala poseban fond.¹¹³

Visina mirovine ovisila je o plaći službenika,¹¹⁴ a računala se na temelju visine posljednje primljene uplate. Ako je osoba u instituciji radila s prekidima, godine rada mogle su se zbrajati.¹¹⁵ Četrdeset godina dijelilo je službenika od pune mirovine, što je iznimno dugo. Što ako netko nije u cijelosti odradio razdoblje koje je odredio zakonodavac? Sve je ovisilo o tome koliko je radio u instituciji. Ako je to bilo manje od deset godina, dobivao bi jednokratnu naknadu u visini jednogodišnje plaće.¹¹⁶ Ako je pak u trenutku kada mu je narušeno zdravlje i time onemogućen daljnji rad u instituciji odradio deset godina, imao je pravo na 1/4 mirovine.¹¹⁷ Ako je radio duže od jedanaest, a kraće od petnaest godina, mirovina se povećavala na 1/3.¹¹⁸ Naknade su mogle biti isplaćivane trajno ili privremeno (kad se zdravlje službenika popravljalo, čime se povećavala mogućnost za povratak na posao).¹¹⁹

Kako je rečeno, pravo na mirovinu imali su ne samo službenici nego i njihove obitelji. Mogućnost primanja mirovine po umrlom suprugu imale su udovice čiji su muževi na službeničkim položajima bili deset godina. Ako to nije bio slučaj, udovice su dobivale jednokratnu naknadu (kao što je to bilo i za same službenike). Ta je naknada ipak bila manja – iznosila je samo 1/3 godišnje plaće službenika.¹²⁰ Smanjene su bile i naknade za mirovinu, koje su iznosile 1/3 mirovine koja je pripadala službeniku nakon deset godina rada.¹²¹ No i tu su postojale iznimke, npr. sklapanje braka u trenutku kada je službenik već bio u mirovini te raspad braka (uz iznimku kada je dokazana krivnja muža).¹²² Visina udovičine mirovine ovisila je ne samo o zaradi preminuloga supruga nego i o broju djece. Ako je bračni par bio bez djece ili imao do dvoje djece, udovica je dobivala 1/2 mirovine svojega supruga. Ako je par imao troje ili četvero djece, iznos je rastao do 2/3 mirovine, a ako su imali petero ili više djece, udovica je primala 3/4 mirovine koja je pripadala suprugu.¹²³ U slučaju ponovne udaje udovica je gubila pravo na mirovinu.¹²⁴

U tom slučaju pravo na mirovinu po umrlom službeniku moglo je prijeći na njegovu djecu. Ako je otac-službenik bio samohran ili supruga nije imala

¹¹³ *Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu*, 1886., Zakon 11 od 8. svibnja 1886., br. 21315/I.

¹¹⁴ *Pokrajinski list zakona i naredaba za Dalmaciju*, 1895., § 4., 83.

¹¹⁵ *Isto*, § 5., 83.

¹¹⁶ *Isto*, § 6., 84.

¹¹⁷ *Isto*, § 7., 84.

¹¹⁸ *Isto*, § 8., 84.

¹¹⁹ *Isto*, § 9., 84.

¹²⁰ *Isto*, § 11., 85.

¹²¹ *Isto*, § 12., 85.

¹²² *Isto*, § 13., 85.

¹²³ *Isto*, § 15., 86.

¹²⁴ *Isto*, § 19., 87.

pravo na njegovu mirovinu, tu su mirovinu mogla primati njegova djeca do 20. godine života (bez obzira na spol). Ako je bilo dvoje djece, dobivala su 1/4 mirovine, ako ih je bilo troje ili četvero – 1/3, a petero ili više djece dobivalo je 1/2 mirovine.¹²⁵

Godine 1902. Dalmatinski sabor djelomično je izmijenio mirovinsko pravo za službenike, zahvaljujući čemu su, među ostalima, pravo na mirovinu stekli službenici koji su radili manje od deset, ali više od pet godina. Ako su u tom razdoblju imali ozljedu koja im je onemogućavala daljnji rad, imali su ista prava kao osobe koje su odradile deset godina.¹²⁶ Službenici koji su odradili deset godina imali su pravo primati 40% mirovine, a sa svakom dodatnom godinom staža njihova mirovina povećavala se za 2%.¹²⁷ Bolji socijalni uvjeti vrijedili su i za udovice i siročad. Od 1903. udovica službenika koji je radio više od pet, a manje od deset godina mogla je primati mirovinu u iznosu kao da je njezin suprug radio deset godina. Ako je radio manje od pet godina, udovica bi primila 1/3 godišnje plaće. Ako je udovica službenika koji je radio deset godina imala jedno dijete, dobivala je 1/2 suprugove mirovine.¹²⁸ Visinu mirovine više nije, kao prije, određivalo Namjesništvo, nego se izračunavala prema klasi službenika.¹²⁹ Na 24. godinu života podignuta je dob do koje je siroč moglo primati mirovinu svojega oca.¹³⁰ Određena je i minimalna visina mirovine za udovice, koja je iznosila 800 kruna mjesečno, kao i za siročad – oni su primali minimalno 200 kruna.¹³¹

Osim pozitivnih, novi zakon donio je i neke, s gledišta službeničkih financija, negativne odredbe. Naime, prema novom zakonu, službenici su morali mjesečno plaćati 20% poreza i, ako su im primanja prelazila 600 kruna, jednom u godini 3% svoje godišnje plaće.¹³²

Kako smo naveli, postojala je velika razlika između službenika središnje vlasti i onih u provinciji. Čak je i zakonodavstvo potvrđivalo tu podjelu na štetu provincijskih službenika, koji su imali lošije mirovinske uvjete nego službenici središnje vlasti. Ta je situacija ocrtavala političku podjelu zemlje na gradove, gdje su prevagu imali autonomaši, i na slavensku provinciju. S promjenama u političkoj situaciji u Dalmaciji s vremenom se mijenjao i pristup vlasti prema provincijskim službenicima, koji su tek 1906. u pravima izjednačeni sa službenicima središnje vlasti.¹³³ Ta se godina ne čini slučajnom. Upravo je tada na čelo Namjesništva došao Niko Nardelli, prvi Hrvat iz Dalmacije na tom položaju.¹³⁴

¹²⁵ *Isto*, § 17., 86-87.

¹²⁶ *Pokrajinski list zakona i naredaba za Dalmaciju*, 1903., § 7., 57.

¹²⁷ *Isto*, § 8., 58.

¹²⁸ *Isto*, § 11., 58.

¹²⁹ *Isto*, § 12., 58.

¹³⁰ *Isto*, § 16., 59.

¹³¹ *Isto*, § 18., 60.

¹³² *Isto*, § 22., 60.

¹³³ *Pokrajinski list zakona i naredaba za Dalmaciju*, 1906., 43-46.

¹³⁴ KOLIĆ, *Carsko-kraljevsko Namjesništvo u Zadru*, 57.

Zaključak

Civilna uprava u Dalmaciji od 1814. do 1914. prošla je brojne modifikacije. Odnosi se to i na strukturne promjene, koje su civilnu administraciju prilagođavale izmjenama političke i gospodarske situacije, i na same službenike. Nakon preuzimanja vlasti nad Ilirskim pokrajinama Austrijanci su izdvojili Dalmaciju kao zasebnu administrativnu jedinicu. Za razliku od drugih pokrajina, primjerice Galicije, nove su vlasti službenički aparat gradile oslanjajući se na lokalno stanovništvo koje je potjecalo od staroga gradskog patricijata. Talijanskojezični stanovnici dalmatinskih gradova pristajali su na suradnju želeći zadržati svoj vodeći položaj. Talijanski nacionalni pokret, koji je doveo do sukoba s Habsburgovcima, narušio je dotadašnju harmoniju, što su iskoristili Hrvati i Srbi, koji su tražili ravnopravnost. Zajednička borba katoličkih i pravoslavnih Slavena bila je vidljiva ne samo u Saboru nego i u administraciji. Ona nije imala samo nacionalni karakter, nego je bila tipični sukob naraštaja, pri čemu su staru elitu predstavljali talijanskojezični službenici lojalni vlastima, čije su pozicije dovodili u sumnju mladi, sve bolje obrazovani Hrvati i Srbi. Modernizacijom i industrijalizacijom Dalmacije pojavila se potreba za reorganizacijom civilne uprave, što je, paradoksalno, još više zakompliciralo situaciju jer su vlasti zbog velikoga broja nepopunjenih položaja odlučile dovesti službenike iz drugih krunskih zemalja, prvenstveno Nijemce i Čehe. To je pak naišlo na optužbe za pokušaj germanizacije službeničkoga aparata.

Emocije koje su tijekom cijeloga stoljeća kružile oko civilne uprave ne zrcale samo sukobe koji su postojali u Dalmaciji, nego svjedoče i o velikom interesu koji je vladao za posao službenika. Taj posao pružao je financijsku stabilnost samom službeniku i njegovoj obitelji, i to zahvaljujući socijalnom osiguranju u obliku rente za udovice i siročad.

Mnoga pitanja postavljena u uvodu u ovom su članku samo dotaknuta, i to zbog brojnih različitih gledišta na njih na koje je autor naišao prilikom istraživanja. Treba se nadati da će tema civilnih službenika, ne samo u Dalmaciji nego općenito na široko shvaćenim rubovima habsburškoga imperija, u budućnosti biti odgovarajuće obrađena.

Preveo na hrvatski dr. sc. Slaven Kale.

Arhivski izvori

ABIH-ZVS: Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, Zemaljska vlada Sarajevo.

HR-DAZD-97-PU: Hrvatska, Državni arhiv u Zadru, fond 97, Redarstveno ravnateljstvo u Zadru.

HR-DAZD-88-NZD: Hrvatska, Državni arhiv u Zadru, fond 88, Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju, Razni spisi Namjesništva, 1813. – 1918.

HR-DAZD-99-PFR: Hrvatska, Državni arhiv u Zadru, fond 99, Pokrajinsko financijsko ravnateljstvo.

HR-HDA-1004-OF Milostislav Bartulica: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond 1004, Osobni fond Milostislav Bartulica.

Objavljeni izvori i tisak

BILIŃSKI, Leon. *Wspomnienia i dokumenty*, vol. 1. Warszawa: Księgarnia F. Hoesica, 1924.

Činovnički list (Sarajevo), 1912.

Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu (Sarajevo), 1885-1886.

List zakonah i naredabah za Dalmaciju (Zadar), 1863, 1865, 1867.

Mlada Hrvatska (Zagreb), 1894.

Naredbe pokrajinske vlasti za Dalmaciju (Zadar), 1860, 1862.

Pokrajinski list zakona i naredaba za Dalmaciju (Zadar), 1869, 1895, 1899, 1903, 1906.

TARTAGLIA, Oskar. *Veleizdajnik. Moje uspomene iz borbe protiv crno-žutog orla*. Zagreb; Split: Albrecht, 1928.

Literatura

AGIČIĆ, Damir. „Hrvatski studenti na češkom sveučilištu u Pragu 1882. – 1918. godine”. *Časopis za suvremenu povijest* 30 (1998), br. 2: 291-314.

AGIČIĆ, Damir. *Podijeljena Poljska 1772. – 1918*. Zagreb: Srednja Europa, 2004.

BALZER, Oswald. *Historya ustroju Austriji w zarysie*. Lwów: K. S. Jakubowski, 1899.

BEUC, Ivan. *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj (1527-1945)*. Zagreb: Arhiv Hrvatske, 1969.

BRALIĆ, Ante. „Zadarski fin-de siècle – Političke i društvene prilike u Zadru i Dalmaciji uoči Prvoga svjetskog rata”. *Časopis za suvremenu povijest* 39 (2007), br. 3: 731-775.

CETNAROWICZ, Antoni. *Odrodzenie narodowe w Dalmacji. Od slavenstva do nowoczesnej chorwackiej i serbskiej idei narodowej*, Kraków, Historia Iagiellonica, 2001.

CETNAROWICZ, Antoni. *Odrodzenie narodowe w Istrii w latach 1860-1907*. Kraków: Historia Iagiellonica, 2011.

ĆOSIĆ, Stjepan. *Dubrovnik nakon pada Republike (1808-1848)*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1999.

ĆOSIĆ, Stjepan. „Obilježja i ustroj austrijske vlasti u Dalmaciji u doba apsolutizma”. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 40 (1998): 349-360.

DOMAZET, Mladenko. „Dr. Vicko Niseteo”. *Kulturna baština* 44 (2018): 267-274.

FRAS, Zbigniew. *Galicja*. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 2000.

GODSEY William D. „Habsburg Government and Intermediary Authority under Joseph II (1780-90): The Estates of Lower Austria in Comparative Perspective”. *Central European History* 46 (2013), br. 4: 699-740.

GROSS, Mirjana. „Novim putovima u istraživanju Habsburške Monarhije”. *Časopis za suvremenu povijest* 13 (1981), br. 2: 105-155.

GRUBIŠIĆ, Slavo. *Šibenik kroz stoljeća*. Šibenik: Muzej grada Šibenika, 1974.

HADŽIBEGOVIĆ, Iljas. *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća*. Sarajevo: Institut za istoriju, 2004.

HEINDL, Waltraud. *Josephinische Mandarine: Bürokratie und beamtete in Österreich*, Band 2: 1848-1914. Wien; München: Böhlau, 2013.

IMAMOVIĆ, Mustafa. *Historija države i prava Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: PIKOK, 1999.

INGRAO, Charles W. *The Habsburg Monarchy 1618-1815*. Indiana: Purdue University, 2019.

IVKOVIĆ, Frane. „Organizacija uprave u Dalmaciji za vrijeme druge austrijske vladavine 1814-1918”. *Arhivski vjesnik* 34-35 (1992): 31-51.

JELASKA MARIJAN, Zdravka. „Članovi javnobilježničke komore Split i njihovi pripravnici tridesetih godina XX. stoljeća – I. dio”. *Časopis za suvremenu povijest* 35 (2003), br. 1: 97-122.

JUDSON, Pieter M. *The Habsburg Empire: A New History*. Cambridge: Harvard University Press, 2016.

KALWODA, Johannes. „Aspekte der österreichischen staatlichen Verwaltung in Dalmatien am Beginn des 20. Jh.” *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs: Zeitschrift der Kommission für Rechtsgeschichte Österreichs der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 10 (2020), br. 2: 222-231.

KALWODA, Johannes. „Franz von Thun-Hohensteins (1868-1934) Beurlaubung als österreichischer Statthaltereivizepräsident von Dalmatien”. U: *Festschrift für Thomas Simon zum 65. Geburtstag. Land, Policey, Verfassung*, ur. Kohl Gerard. Wien: Verlag Österreich, 2020, 113-124.

KASUMOVIĆ, Amila. „Dobro došli u koloniju Eldorado ili nešto treće!: useljavanje u Bosnu i Hercegovinu u prvim godinama nakon okupacije 1878.” U: *Nacije i migracije: studije iz bosanskohercegovačke historiografije. Zbornik radova*, ur. Amir Duranović. Sarajevo: Udruženje za modernu historiju, 2019, 25-68.

KIRCHNER REILL, Dominique. *Nationalists who feared the nation. Adriatic Multi-Nationalism in Habsburg Dalmatia, Trieste, and Venice*. Stanford: Stanford University Press, 2012.

KOLIĆ, Dubravka. *Carsko-kraljevsko Namjesništvo u Zadru 1814. – 1918.: institucija i gradivo*. Zadar: Državni arhiv Zadar, 2010.

KOLIĆ, Dubravka. „Institucije i gradivo za vrijeme druge austrijske uprave od 1814. do 1868.” Doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, 2018.

KRUEGER, Rita. *Czech status and German national identity & noble in Habsburg Bohemia*. Oxford: Oxford University Press, 2009.

ŁAZUGA, Waldemar. *Kalkulować... Polacy na szczytach c. k. monarchii*. Poznań: Zysk i S-ka, 2013.

LIS, Tomasz Jacek. *Polscy urzędnicy wyższego szczebla w Bośni i Hercegowinie w latach 1878-1918*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2020.

LIS, Tomasz Jacek. „Službenici u Bosni i Hercegovini 1878. – 1918.” *Časopis za suvremenu povijest* 52 (2020), br. 2: 629-655.

LUETIĆ, Tihana. „Konfesionalna, jezična i nacionalna struktura studenata Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 1874. – 1914.” U: *D’ržava, obštestvo i kultura na B’lgari i Hrvati VII-XXI v.*, ur. Rumjana Božilova, Lilija Kirova, Irina Ognjanova i Antoaneta Balčeva. Sofija: Institut po balkanistika, B’lgarska akademija na naukite, 2009, 295-308.

LUETIĆ, Tihana. *Studenti Sveučilišta u Zagrebu (1874-1914)*. Zagreb: Srednja Europa, 2012.

MACHIEDO MLADINIĆ, Norka. „Oskar Tartaglia: od jugoslavenskog nacionalista do žrtve komunističke represije”. *Časopis za suvremenu povijest* 35 (2003), br. 3: 903-920.

MAŠTROVIĆ, Vjekoslav. „Odnos činovnika prema jezičnom pitanju u Dalmaciji u preporodno vrijeme”. *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 8 (1961): 45-63.

MAŠTROVIĆ, Vjekoslav. „Završna faza uvođenja narodnog jezika u dalmatinsko sudstvo i slučaj dra Jurja Ferrija”. *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 10 (1963): 67-88.

NOVAK, Grga. „Maninova vlada. Nacionalni komitet i garibaldinci u odnosu na Dalmaciju”. *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije* 3 (1960): 23-58.

NOVAK, Grga. „Političke prilike u Dalmaciji 1862-1865”. *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 4-5 (1959): 5-33.

PERIČIĆ, Šime Tome. *Povijest Dalmacije od 1797. do 1860*. Zadar: Matica hrvatska Zadar, 2006.

PERIĆ, Ivo. *Borba za ponarođenje dalmatinskog školstva 1860-1918*. Zagreb: Hrvatski školski muzej, 1974.

PERIĆ, Ivo. *Dalmatinski sabor 1861-1912*. Zadar: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1978.

POKLUDOVA, Andrea. „The Legally Trained Civil Servants in Moravia and Silesia 1848-1918”. U: *The Habsburg Civil Service and Beyond*, ur. Franz Adlgasser i Fredrik Lindström. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2019, 97-108.

RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Ante. „Dr. Duje Rendić-Miočević, prvi splitski narodnjački gradonačelnik”. *Kulturna baština* 44 (2018): 13-38.

RÖSKAU-RYDEL, Isabel. *Niemiecko-austriackie rodziny urzędnicze w Galicji 1772-1918. Kariery zawodowe - środowisko - akulturacja i asymilacja*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2011.

RUMENJAK, Nives. *Politička i društvena elita Srba u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća: uspon i pad Srpskoga kluba*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2005.

SAJKOWSKI, Wojciech. „Elity Raguzy w perspektywie francuskich administratorów prowincji iliryskich”. *Balkanica Posnaniensia* 25 (2018): 89-99.

SENKOWSKA-GLUCK, Monika. *Rządy napoleońskie w Ilirii 1809-1813*. Wrocław; Warszawa; Kraków: Ossolineum, 1983.

SIROTKOVIĆ, Hodimir. „Pravosudne strukture u hrvatskim zemljama od 1918. do 1945. godine”. *Vjesnik Istarskog arhiva* 1 (32) (1991): 17-30.

ŚLUSAREK, Krzysztof. „Austria wobec polskiej szlachty z Galicji w latach 1772-1861”. *Studia Historyczne* 55 (2012), br. 2: 185-200.

STANČIĆ, Nikša. *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji. Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 1980.

SURMAN, Jan. *Universities in Imperial Austria 1848-1918: A Social History of a Multilingual Space*. Indiana: Purdue University, 2018.

TOMCZYK, Ryszard. *Urzednicy cywilni w Austrii (1740-1918). Studia z historii prawa i administracji*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2012.

TROGRLIĆ, Marko; ŠETIĆ, Nevio. *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*. Zagreb: Leykam international, 2015.

VIVANTE, Angelo. *Jadranski iredentizam*. Zagreb: Dom i svijet, 2002.

VRANJEŠ-ŠOLJAN, Božena. *Dalmacija. Stoljeće povijesnih i demografskih mijena 1815. – 1918*. Zagreb: Educa, 2021.

WOLFF, Larry. *The Idea of Galicia. History and Fantasy in Habsburg Political Culture*. Stanford: Stanford University Press, 2010.

ZOVKO, Tihomir. „Proces hrvatske nacionalne integracije u Mostaru”. *Hercegovina: časopis za kulturno i povijesno nasljeđe* 2 (2016): 141-231.

SUMMARY

**The Officials of the Second Austrian Administration
in Dalmatia (1814–1914)**

Historians often write in general about how a state or administration ‘implemented’ or ‘introduced’ reforms. Of course, an administration does make certain decisions but, in modern times, whole groups of officials are responsible for their realisation. This is the duty of the official apparatus. The success of a given reform is dependent not only on the theory prepared in the silence of the cabinet, but also on its implementation in practice. For this reason, it is important to understand who the officials were and what was their position in the Habsburg Monarchy, where the administration had been one of the most important lynchpins of the functioning of the state since the time of Maria Theresa and Joseph II. It was no different in Dalmatia, where, as we shall later see, every reform of the central authorities increased the number of sections and therefore the number of officials. Regardless, the topic of officials who worked in Dalmatia in the period of the second Austrian administration did not draw the appropriate attention of Yugoslav and Croatian historians until now.

This paper analyses the development of the officialdom in Dalmatia during the ‘second Austrian government’, from 1814 to 1914, when World War I began. We wish to show how the civil administration changed from the perspective of the officials, who were responsible for the realisation of the administration’s policies. The officialdom had a great influence, and deserves to be given more attention in historiography.

Key words: Dalmatia; officials; comparative method; 19th century; civil administration